

Stefan Żółkiewski

Periodyzacja historii kultury literackiej w nowożytnym okresie dziejów Polski

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 81/4, 5-16

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STEFAN ŻÓLKIEWSKI

PERIODYZACJA HISTORII KULTURY LITERACKIEJ
W NOWOŻYTNYM OKRESIE DZIEJÓW POLSKI

1. Jak sądzę, celowe jest odróżnienie pojęcia wiedzy o kulturze literackiej od tradycyjnego kompleksu historii literatury i jej nauk pomocniczych. Ten drugi zakres obejmuje wiedzę o dziełach literackich, ich genezie, ich morfologii, ich dziejach w ciągu wieków, o powracaniu do nich przez czytelników, o związkach, wpływach, zależnościach pomiędzy owymi dziełami, o im właściwych procesach twórczych, o większych całościach, do których poszczególne dzieła zaliczamy, jak przede wszystkim cała twórczość danego autora, ale i szersze całości ponadindywidualne, jak kierunki literackie, style właściwe całym epokom, wraz z szeroką problematyką porównawczą.

Natomiast w zakresie zainteresowań nazywanym tutaj wiedzą o kulturze literackiej analizuje się zbiorowe uczestnictwo i komunikowanie się w całości kulturowej danej zbiorowości semiotycznej, w której to całości w sposób celowy i analityczny wyróżniamy procesy komunikacji literackiej, jej przemiany i dynamikę. Podkreślamy tu wspólnotowy komunikacyjny punkt widzenia. Nie koncentrujemy się, jak to czyni Jauss, na problemach estetyki odbioru. Traktujemy je jako zakres badań uboczny, tyle że obok indywidualnej twórczości fascynują nas mechanizmy i doświadczenia indywidualnego i osobowościowo, a czasem też społecznie zróżnicowanego odbioru.

Dla badaczy kultury literackiej podstawowy układ odniesienia to nie tekstowo utrwalone wyniki twórczej działalności literackiej, ale układ w danym czasie i miejscu wyodrębnialnej całości literackiej komunikacji społecznej w granicach trwalszej wspólnoty semiotycznej.

Aby dobrze uzmysłowić różnicę, którą chcemy uwypuklić, zaznaczymy, że nie chodzi o następstwo czasowe utrwalonych tekstowo manifestacji twórczych, ale o przestrzenne współdziałanie tradycji literackiej, w której zbiorowo, choć w różny sposób, uczestniczymy. Najogólniej mówiąc: odróżniamy badanie twórczej osobowości i jej manifestacji, także stanowiących szersze całości, od badania składników społecznej komunikacji, jej prawidłowości i przemian uczestnictwa w procesach tej

komunikacji. W pierwszym wypadku postępujemy tak, by wykryć różne związki danych, w drugim — by rozłożyć na składniki dane procesy komunikacyjne. Abstrakcyjnie i w jednym, i w drugim zakresie interesujemy się — choć w różnym porządku wykładowego następstwa, a przeto w innych związkach i, rzecz jasna, innych aspektach — i odbiorcą, i tekstem, i nadawcą-twórcą.

2. Z dotychczasowych sformułowań wynika jasno, że najważniejszą kategorią dla badacza kultury literackiej jest pojęcie publiczności. Tę ostatnią cechuje w dziejach wzrost ilościowy. W stosunku do komunikacji społecznej rozrzut uczestniczenia w niej pod względem zróżnicowania struktury społecznej był nawet w archaicznych społeczeństwach dostatecznie powszechny. Ograniczenia tego uczestnictwa pod względem wieku, płci, statusu społecznego są bardzo różne, ale w podstawowych formach komunikacji społecznej uczestniczą wszyscy. Prawo i nawyk zawołania o pomoc w niebezpieczeństwie przysługuje w zasadzie każdemu. Nie jest tak zdecydowanie ze społeczną komunikacją literacką. Zasadniczym ograniczeniem jest trudna i technicznie, i społecznie umiejętność operowania znakami kultury, operowania znakami symbolicznymi, posługiwania się systemami semiotycznymi, odczytywania właściwej wtórnej artykulacji znakowych systemów symbolicznych, możliwość odwoływania się do tekstu wypowiedzi utrwalonego w postaci symbolicznej. Literatura jest o wiele starsza od najpierwotniejszych początków kultury literackiej, społecznej komunikacji literackiej. Literatura — a więc i komunikacja literacka — miała długo postać oralną. Nigdy te formy, dzięki kaznodziejstwu, sądownictwu itp., nie zanikły. Po rewolucji elektronicznej ta postać kultury literackiej — jako najnowocześniejsza — znów staje się absolutnie dominująca.

Trzeba pamiętać, że towarzysząca i skojarzona z historią literatury wiedza o kulturze literackiej stanowi tylko część szerokiej wiedzy o komunikacji społecznej, skojarzonej z antropologią kulturalną. Znakowe, a więc podstawowe składniki wszelkiej kultury ludzkiej pozwalają cofać się nawet w stosunku do kultury nie tylko znakowej w ogóle, ale i symbolicznej w szczególności — w bardzo odległą przeszłość. Dzieła Leroya Gourhama analizują rekonstrukcję znaczeń symboliki dekoracji ikonicznych wraz z organizacją przestrzenną pieczar ludzi pierwotnych. Podobny zakres badań charakteryzuje książkę A. Gieysztora o mitologii słowiańskiej i znakomitą próbę rekonstrukcji przedpiśmiennych legend polskich o Królu-Żywicielu w pracy J. Banaszkiwicza *Podanie o Piaście i Popielu*.

Historia komunikacji społecznej jest długa, bogata, pasjonująca. Tematyka jej badań dotyczy epok i formacji kulturowych bardzo odległych. Dopiero z tej perspektywy dostrzega się cały ogrom zagadnień wiedzy o kulturze literackiej.

Wiedza o polskiej komunikacji społecznej, a tym bardziej komunikacji literackiej na ziemiach polskich, dotyczy właściwie kilkuset lat. O publiczności literackiej mówią czasem pamiętniki. Gdy czyta się kolejne pamiętniki ojca i syna Skorupków (*Kto przy Obrze, temu dobrze* oraz *Moje morgi i katorgi*) z przełomu w. XIX i XX, poznaje się tych, co żyli omal współcześnie z nami. Pisząc o swoich gospodarskich dniach i pracach wspominają o lekturach. Prowadzi to do wniosków ciekawych. Ale oczywiście trzeba pamiętać, że wtedy czytamy o wyjątkowych jednostkach, których poczynań nie da się uogólnić.

Badaczy zaś kultury literackiej interesują nie jednostki, ale zdolne do literackiego komunikowania się zbiorowości. Naszym głównym zagadnieniem jest narastanie takiej naprawdę literackiej publiczności, a słuchacze oralnych tekstów literackich nie mogą być do niej zaliczani.

Historia kultury literackiej na ziemiach polskich w dobie nowoczesnej ukazuje istotne problemy, ale właściwie dopiero wtedy, gdy ta kultura zaczyna być zinstytucjonalizowana. Gdy już istnieją środki społeczne jej masowego wzrostu. Publiczność literacka, nawet nieliczna, musiała się zjawić, by pisarz, nadawca komunikatu, mógł zacząć istnieć. Nie ma pisarzy bez publiczności. Łatwo jednak zacytować z historii literatury przykłady istnienia pisarza bez publiczności, zwłaszcza znaczniejszej nieraz przez wiele lat samotności, a więc jakby — nieistnienia pisarskiego. Przykładowo: dla historyków literatury decydująca była działalność „Chimery” w związku z Norwidem. Dla badaczy kultury literackiej liczy się działalność Piniego — wydawcy Norwida, a właściwie nawet dopiero prace J. W. Gomulickiego. Bo wczesne zainteresowania Przesmyckiego czy Borowego, czy potem Wyki były tylko prekursorskie. W kulturze literackiej na ziemiach polskich obecność Norwida jako faktu kultury zbiorowości dostrzegamy, gdy potrafimy wskazać instytucje właściwe naszej komunikacji literackiej i w niej funkcjonujące. Nie wystarczy wskazać „Chimerę”, choć pamięć o niej jest konieczna, bo ta redakcja przypomniała poetę dla publiczności profesjonalnej. Dopiero włączenie Norwida do programu szkoły średniej stworzyło fakt narodowej kultury literackiej. Nie zawsze, oczywiście, trzeba aż tyle, nieraz wystarczy dużo skromniejsza instytucjonalizacja. Nawet jeśli nasze badania wykażą, że uczniowie szkoły średniej niechętnie i mało czytają Norwida, co zresztą nie jest prawdą w dobie, gdy popularny piosenkarz Niemen śpiewa *Rapsod żalobny* w programie masowej rozrywki muzycznej — jak wiemy i powinniśmy pamiętać, statystycznie również popularnej.

Dla problemu instytucjonalizacji kultury literackiej na ziemiach polskich, która rozstrzyga o periodyzacji rozwoju publiczności literackiej, istotne jest przekroczenie głównych instytucji kultury literackiej, chwiejnych, półprywatnych, jeszcze niezawisłych od form uznanych przez prawo, takich jak kontrola społeczna (cenzura), mecenat, publiczny charakter zbiorów bibliotecznych, publiczność „publikatorów”, jak dziś mówi-

my (konkretnie w w. XVIII: teatrów, już nie tylko prywatnych, dworskich, pańszczyźnianych).

Dalej — organizacja rynku (księgarnie, ceny, honoraria, ogłoszenia reklamowe książek). Granicą periodyzacyjną jest kryzys feudalizmu oraz przenikanie wytwórczości i wymiany kapitalistycznej do Polski. W ciągu całego XVIII wieku obserwujemy już początki tych zjawisk, są one jednak do upadku Królestwa Kongresowego niedojrzałe. Ostatnio wykazywali to R. Czepulis-Rastenis, J. Jedlicki, B. Grzeszczuk, Z. Goliński, K. Dmitruk.

Dzięki pracom wymienionych autorów i ich kontynuatorów badających rozwój wzmiankowanych instytucji w w. XX (o czym dalej) możemy śledzić instytucjonalizację komunikacji literackiej w warunkach kapitalizmu. Charakterystyczną cechą tego procesu była zdecydowana różność i nierównomierność kształtowania się kapitalizmu w trzech zaborach. Różne siły społeczne działały dla organizacji kultury literackiej i bardzo odmienne formy społecznie sprzyjające literackiej komunikacji występowały w poszczególnych zaborach lub ich częściach związanych z innymi ustrojowo, cywilizacyjnie i ekonomicznie państwami zaborczymi. Dopiero niepodległość uzyskana w 1918 r. zmienia sytuację.

3. Gdy ograniczymy się do podstawowych wyznaczników periodyzacyjnych nowożytnej kultury literackiej na ziemiach polskich, musimy liczyć się z geograficznymi zasięgami ośrodków tej kultury, zwłaszcza ze względu na upadek państwa. Granicę periodyzacyjną wyznaczać będzie bardzo powolny proces budzenia się świadomości narodowej, szczególnie wśród chłopów. W pierwszej połowie XIX w. mamy do czynienia z inicjatywami zaborców forsujących rozwój różnych form regalizmu w świadomości mas, która była zawsze — nawet przy całkowitym ubóstwie form symbolicznych kultury — istotnym czynnikiem komunikacji społecznej. Chłopi pojmowali siebie jako „cesarskich”. Paradoksalnie; właśnie pod panowaniem pruskim, najbardziej wrogim narodowości polskiej, najwcześniej ta świadomość narodowa budziła się pod oporem wobec siły ucisku.

Literatura narodowa wymagała świadomości narodowej. Toteż dopiero w dobie rozwoju idei narodowych rodzi się uczestnictwo w narodowej kulturze literackiej i odpowiednia twórczość. Komunikacja literacka wywodzi się z kumulowanej, niedokładnie uświadamianej społecznie, przedrozbiorowej tradycji narodowej, która korzysta z początków rozwoju instytucyj kapitalistycznej kultury literackiej. Dzieje się to w społeczeństwie w zasadzie do r. 1864 dwudzielnym, składającym się praktycznie ze szlachty i ludu.

W opisywanej dobie wkracza jedno z podstawowych pojęć kultury literackiej, pojęcie publiczności, uwarunkowane przez stratyfikację społeczną tekstów ze względu na ich stosunkowo trwałe związki ze stratyfikacją społeczną publiczności. W związku z tym w komunikacji lite-

rackiej funkcjonowały różne obiegi społeczne tekstów. Komunikację literacką i jej obiegi w nowożytności cechują awanse i degradacje tekstowe. Oczywiście, pomijamy tu obieg profesjonalny dotyczący druków łacińskich, przeznaczonych dla wykształconego fachowca. Najpowszechniejszym pod względem zasięgu wśród publiczności był obieg reliktowy tradycyjny, związany ze środowiskiem przykościelnym, z organizacją odpustową i jarmarczną. Ów obieg reliktowy czerpał teksty z długiej tradycji hagiograficznej. Odbywał się wśród czytelników tekstów pobożnych. Z reguły niedługich, tylko powierzchownie modernizowanych, wśród odbiorców zaspokajających swe potrzeby w kręgu przykościelnym, odpustowym, jarmarcznym, a więc raczej ubogim i literacko mało kompetentnym.

Ten obieg reliktowy w rezultacie szybkiej degradacji popularnej produkcji XVIII w. wzbogacił się około połowy XIX w. o teksty „zbójckie” i sentymentalne, na ogół oryginalne, ale artystycznie schematyczne. Obieg ten w pierwszej połowie XIX w. zaspokajał już potrzeby trywialne. Spotykał się z obiegiem wysokoartystycznym, torującym drogę literaturze narodowej. W połowie XIX w. rodzi się obieg „dla ludu” — jest to rezultat działań patronackich, prób stworzenia modelu kultury ograniczonego klasowo, dostosowanego do potrzeb warstw upośledzonych, przyszłych uczestników kapitalistycznej, wielkowsztatowej komunikacji, która miała ułatwić wyjście z opłotków rodzimej gwary na swobodne pole kapitalistycznej, miejskiej kultury. Początki instytucji oświaty dla ludu, takich jak Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Czytelników Ludowych, Polska Macierz Szkolna, i wielu filantropijnych towarzystw tworzą tu granicę periodyzacyjną.

Następną granicą jest sam schyłek XIX i początki XX wieku. To okres dojrzałości obiegu wysokoartystycznego, dla klas posiadających i inteligencji rosnącej gwałtownie wraz z kapitalizmem i przemianami prawa wyborczego. Obiegowi wysokiemu towarzyszy zawsze obieg trywialny, dla mniej wybrednych i kompetentnych, a społecznie bliskich. Oczywiście, dalej funkcjonuje obieg dla ludu, dalej funkcjonują obiegi reliktowe. Ale wraz z rozwojem kultury miejskiej od początku XX w. występuje obieg brukowy, teksty przedgazetowe, dla tych, którym nie była potrzebna rzeczywista informacja, ale półlegendarne, balladowo-informacyjne relacje o granicach natury ludzkiej i w złym, i w dobrym. W początkach w. XX, wraz z rozwojem kapitalistycznej poligrafii, do obiegu brukowego wkracza miejski folklor robotniczy (opisywany przez W. L. Karwackiego).

Ale dla nowożytnej periodyzacji kultury literackiej najważniejszy był rozwój ruchów emancypacyjnych końca w. XIX i w. XX, ludowych i robotniczych ruchów inspirowanych politycznie przez organizacje ludowców i socjalistów, rozwijające się po okresie 1893—1895, a szczególnie rozkwitłe w latach 1905—1907.

Ruchy te, poza zaborem austriackim, nie mogły korzystać z drogi oddziaływania przymusu szkolnego. Walczyły — także w Galicji — poprzez własne, często tajne organizacje polityczno-kulturalne. Czerpiąc w pełni z kultury literackiej wysokiej, tworzyły formy komunikacji literackiej, upowszechniały kulturę inteligencką, od początku ogólnonarodową.

Dążenia ich z punktu widzenia periodyzacji kultury literackiej dojrzewają, nabierają samodzielności około 1930 roku. Dążenia te były przedmiotem licznych badań i teoretycznych (J. Ziomek, K. Bartoszyński, J. Sławiński, M. Głowiński, K. Dmitruk, J. Lalewicz, M. Hopfinger, K. Rudzińska, J. Stradecki, E. Szary, W. Grajewski, J. Kordys), i historycznych (wielu z wymienionych oraz A. Bukowski i jego uczniowie: E. Sławińska, B. Wysocka; z młodszych T. Stępień, a także wielu badaczy narracji filmowej, bliskiej literaturze). Ostatnie 40-lecie pokazuje rozwój kultury literackiej: publiczność mającą do czynienia z książką oceniamy już nie na parę procent uprzywilejowanych, lecz na 60% populacji (co wykazują tacy badacze współczesności, jak A. Kłoskowska, O. Czarnik, J. Kostecki, W. Ankudowicz, E. Wnuk-Lipiński, S. Siekierski).

W tym ostatnim okresie dominował obieg wysoki. Kryzys ekonomiczny zmienił tę sytuację. Przemiany polityczne jednak pozwalały się spodziewać odrodzenia kultury literackiej, zwłaszcza w perspektywie słusznych programów reformy szkolnej, uprzywilejowania szkoły średniej maturalnej, która rozstrzyga o nawykach i kompetencjach w kulturze literackiej. Tej optymistycznej wizji sprzyjała pamięć o przemianach samorządu terytorialnego przed wojną, choć hamowanego po r. 1945, i tendencja społeczna do rozwoju stowarzyszeń, których modelu stworzonego przez „Wici” i innych ludowców nie udało nam się przekroczyć, udoskonalić po latach 1928—1939 (czy raczej: po r. 1944).

4. Periodyzacja wiedzy o kulturze literackiej, jak widzieliśmy, opierała się, po pierwsze, na przemianach instytucji decydujących o kształtowaniu i różnicowaniu publiczności, po drugie, na zróżnicowaniu obiegów. Zostaje nam trzeci problem periodyzacyjny: podział na epoki przemian nadawców komunikacji, twórców, a przeto i charakteru całej kultury literackiej wraz z jej wszystkimi uczestnikami.

Wedle popularnej tezy Chałasińskiego z lat tuż powojennych polska kultura narodowa miała charakter szlachecki. Dziedzictwo szlacheckie w obyczajowości i kulturze narodowej jest ogromne. Ale z punktu widzenia pochodzenia twórców i stylu życia uczestników kultury narodowej oraz z punktu widzenia celów i wartości zarówno twórców, jak i uczestników nasza kultura narodowa nie była w XIX w. i nie jest szlachecka.

Teza Chałasińskiego została poddana gruntownej krytyce. Powstała cała szkoła myśli o polskiej kulturze narodowej i jej charakterze. Ta

myśl głównie wiąże się z nazwiskiem R. Czepulis-Rastenis, J. Jedlickiego i ich wielu współmyślących. Badania szczegółowe wykazały ogromną rolę inteligencji jako grupy otwartej, wchłaniającej wielu nieszlachciców. W zaborze rosyjskim szlachty z pochodzenia była w kulturze może połowa. W zaborze pruskim, przy cennych inicjatywach ziemiańskich, w w. XIX kulturę tworzyli jednak inteligenci nieszlacheccy i tacy sami na ogół księża. Również w zaborze austriackim trudno mówić o przewadze pochodzenia szlacheckiego. Czynnici tu byli liczni inteligenci plebejscy.

Periodyzacja pozwala podkreślić, że już po epoce Królestwa Kongresowego kultura polska, także literacka, jest w coraz większej mierze inteligentka. Znamy szczegóły dotyczące pochodzenia prawie wyłącznie nieszlacheckiego jej twórców na Pomorzu (badał J. Borzyszkowski), podobnie w Wielkopolsce (badał W. Jakóbczyk). Na Śląsku nie było polskiej szlachty i ziemian (badali K. Orzechowski i A. Jarosz z uczniami). Zabór pruski przez Towarzystwa Pomocy Naukowej w pierwszej połowie XIX w. tworzył inteligencję dzięki pomocy ziemian i duchownych, ale w drugiej połowie stulecia już przy pomocy samej inteligencji, często ludowej, i księży. Podobnie tworzone uczestników kultury narodowej w organizacjach rolniczych i rzemieślniczych.

W zaborze austriackim w drugiej połowie XIX w. przy rozwiniętym życiu politycznym (które badali W. Najdus, J. Buszko, I. Homola i inni) życie kulturalne miało do 1918 r. charakter inteligentko-duchowny.

Zabór rosyjski, najbardziej wpływowy, jak twierdzi S. Kieniewicz, miał wyraźnie inteligentne tendencje kulturalne. Badacze tacy, jak L. Sadowski, H. Kiepuska, A. Żarnowska, M. Nietyksza, sądzą, iż właśnie inteligencja wolnych zawodów, a także zorganizowani socjaliści i ludowcy, zwłaszcza zaś narodowi demokraci, którzy przeważali nie tylko wśród inteligencji do końca w. XIX, tworzyli kulturę literacką i mobilizowali jej uczestników. U samego początku XX w. we wszystkich trzech zaborach nie szacowano inteligencji na więcej niż 150 tysięcy.

Pisarze organizowali się od końca XIX w. w Galicji. Ruch pisarski, raczej endecki, słabo działał w początku XX wieku.

Kultura literacka lat międzywojennych wyróżnia się nowoczesnością. Po spadku wpływów patronackich, głównie tworzących kulturę specyficznych obiegów „dla ludu”, pod wpływem ruchów emancypacyjnych po 1930 r. komunikacja literacka w całej Polsce niepodległej ma charakter przede wszystkim inteligentki, znamienne wybory uwidoczniają się we wszystkich organizacjach kultury, także w tych XIX-wiecznych, tworzonych jako przeznaczone „dla ludu”, i one dominowały. Trzeba pamiętać, że warstwa inteligencji w niepodległym państwie wzrasta bardzo intensywnie w stosunku do sytuacji zaborów. Czynnych i biernych pracowników umysłowych i przedstawicieli wolnych zawodów w r. 1921 mieliśmy 1400 tys., w 1931 — 1800 tys., w 1939 — 2 miliony. Zawodowo

czynnych było 528 tys. w r. 1921, 716 tys. w 1931, 860 tys. w 1938. Z tego prawie połowa urzędników, duchownych i nauczycieli.

W latach powojennych organizacje pisarskie nie zawsze, ale często walczą z siłami politycznymi. Krytyka ograniczeń myśli była źródłem stałych konfliktów. Powtarzał się zarzut polityków, że literatura nie nadąża za życiem. A literatura raczej przodowała w krytyce życia. Musiało się to skończyć buntem nadawców. Po r. 1970 życie literackie zaczęło płynąć nurtami alternatywnymi.

Ważne jest jednak, że szeregi uczestników komunikacji literackiej w Polsce stale rosły, osiągając przez to ostatnie półwiecze wskaźniki dotąd niebywałe w naszej kulturze literackiej: jak się mówiło — do 60% całej populacji w dość jednolitej przestrzeni komunikacji społecznej.

Zawarte w niniejszych rozważaniach propozycje periodyzacyjne nie byłyby możliwe do sformułowania, gdyby nie rezultaty pracy bardzo wielu badaczy, których nie dało się tu nawet wymienić. Po pierwsze, pominięto studia badaczy staropolszczyzny zajmujących się kulturą literacką, jak zwłaszcza B. Geremek oraz H. Dziechcińska i T. Kostkiewiczowa. Nie wymieniamy licznych badaczy obiegów popularnych i ich poetyk. Niewielu dało się wspomnieć prasoznawców z J. Myślińskim na czele, a przecież kultura literacka opiera się na czytaniu prasy, dopiero potem książki. Spośród współbudujących dyscyplinę otrzymali tu więcej uwagi badacze przeszłości aniżeli badacze współczesności dosłownej, jak W. Pisarek czy T. Goban-Klas, bo orientacja historyczna jest bliższa moim rozważaniom. Niewielu wymieniono też bibliotekoznawców, bez których wiedzy nie ma badań właśnie kultury literackiej. Ich ośrodkami badawczymi chlubią się wszystkie nasze uniwersytety. Są powody, by najobszerniej pisać o obiegu wysokim, ale przecież mamy także ośrodki badań historii i poetyki literatury popularnej (Wrocław, Gdańsk, Kraków, Katowice, Rzeszów). Rozwój polskiej wiedzy o kulturze literackiej, o społecznej komunikacji w tym zakresie jest wyjątkowo bogaty. Można śmiało mówić o nowej dyscyplinie powstałej w ciągu ostatnich trzydziestu lat.

Wybrana literatura przedmiotu

Bibliografia ta ma dokumentować główne tezy artykułu, ponadto zaś ma informować o szczególnie ważnych nowych publikacjach dotyczących aktualnego etapu badań nad teorią i historią kultury literackiej w Polsce. Ma przy tym zwracać uwagę na prace pozaliteraturoznawcze (zwłaszcza historyków, demografów, socjologów, antropologów), których znajomość jest ogromnie istotna dla badaczy kultury literackiej jako części kultury w ogóle i jako narzędzia komunikacji zbiorowej.

Wiele bardzo cennych prac mieści się w wydawnictwach zbiorowych. W tych wypadkach zdarza się, iż nie wzmiankuję nazwisk autorów, ale sygnalizuję ważniejsze publikacje zbiorowe.

Oczywiście, wybory moje są subiektywne i arbitralne. Inaczej proponowana bibliografia stałaby się zbyt obszerna i nieczytelna. Wybieram książki odznaczające się metodologiczną samoświadomością, szczególnym zainteresowaniem problematyką kultury w toku analizy literackiej opisywanego dzieła.

- Banaszkiewicz J., *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesno-średniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*. Warszawa 1986.
- Bartoszyński K., *Teoria i interpretacja. Szkice literackie*. Warszawa 1985.
- Bender R., *Spoleczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905—1918*. Lublin 1978.
- Borzyszkowski J., *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848—1920*. Gdańsk 1986.
- Bukowski A., *Regionalizm kaszubski. Ruch naukowy, literacki i kulturalny. Zarys monografii historycznej*. Poznań 1950.
- , *Życie kulturalne i literackie Gdyni w latach 1920—1939*. W zbiorze: *Gdynia. Sylwetki ludzi. Oświata i nauka. Literatura i kultura*. Pod redakcją A. Bukowskiego. Gdańsk 1979.
- Buszko J., *Dzieje ruchu robotniczego Galicji Zachodniej (1848—1918)*. Kraków 1986.
- Chałasiński J., *Drogi awansu społecznego robotnika. Studium oparte na autobiografiach robotników*. Warszawa 1979.
- , *Kultura i naród. Studia i szkice*. Warszawa 1968.
- , *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*. Z przedmową F. Znanińskiego. T. 1—4. Warszawa 1938.
- , *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*. Warszawa 1958.
- Chlebowczyk J., *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początku XX w.)*. Wyd. 2. Warszawa 1983.
- Czarnowska M., *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501—1965. Dane szczegółowe o książkach 1929—1938 i 1951—1960 oraz o czasopismach 1933—1937 i 1956—1960*. Warszawa 1967.
- Czepulis-Rastenis R., „Klasa umysłowa”. *Inteligencja Królestwa Polskiego 1830—1862*. Warszawa 1973.
- , *Ludzie nauki i talentu. Studia o świadomości społecznej inteligencji polskiej w zaborze rosyjskim*. Warszawa 1988.
- Czerwiński M., *Przyczynki do antropologii współczesności*. Warszawa 1988.
- Należałoby wymienić wszystkie publikacje tego autora.
- Danek D., *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*. Warszawa 1980.
- Dmitruk K., *Funkcje zespołu instytucji literackich w mieście*. W zbiorze: *Spoleczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*. Pod redakcją S. Żółkiewskiego, M. Hopfinger i K. Rudzińskiej. Wrocław 1974.
- , *Literatura — społeczeństwo — przestrzeń. Przemiany układu kultury literackiej*. Wrocław 1980.
- , *Przestrzeń w kulturze literackiej*. W zbiorze: *Kultura i komunikacja literacka*. Pod redakcją S. Żółkiewskiego, M. Hopfinger i K. Rudzińskiej. Wrocław 1976.
- , *Sytuacja komunikacyjna w kulturze literackiej dawnej Polski*. W zbiorze: *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku. [...]*. Pod redakcją H. Dziechcińskiej. Wrocław 1980.
- , *Wprowadzenie do teorii publiczności literackiej*. W zbiorze: *Publiczność literacka*. Pod redakcją S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger. Wrocław 1982.

- Dunin J., *Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce*. Łódź 1974.
- Dziechcińska H., *Literatura a zabawa. Z dziejów kultury literackiej w dawnej Polsce*. Warszawa 1981.
- , *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*. Warszawa 1987.
- Dzieje teatru polskiego*. T. 4: *Teatr polski w latach 1890—1918*. Redakcja naukowa T. Sivert, R. Taborski. Cz. 1—2. Warszawa 1987—1988.
- Dzieło literackie jako źródło historyczne*. Pod redakcją Z. Stefanowskiej i J. Sławińskiego. Warszawa 1978.
- Gieysztor A., *Mitologia Słowian*. Warszawa 1982.
- Głowiński M., *Style odbioru. Szkice o komunikacji literackiej*. Kraków 1977.
- Goban-Klas T., *Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej*. Kraków 1978.
- Helman A., *Wstęp do zagadnienia składni przestrzennej filmu*. W zbiorze: *Kino: gest — ciało — ruch. Film z perspektywy systemów komunikacji niewerbalnej*. Pod redakcją A. Gwoździa. Wrocław 1990.
- Autorka wiele pisała i redagowała książek z dziedziny filmologii, teorii i historii filmu polskiego i światowego, wiele pracowała w zakresie semiotyki filmu. Publikacje jej własne i jej bardzo twórczych uczniów rozkwitły już od lat siedemdziesiątych. Wyniki badań tej szkoły są często przywoływane w pracach z semiotyki kultury w ogóle, teorii narracji oraz z zagadnień komunikacji społecznej.
- Historia prasy polskiej*. Pod redakcją J. Łojka. Cz. 1—4. [Autorzy: T. Cieślak, A. Garlicka, W. Jakóbczyk, J. Jarowiecki, Z. Kmiecik, J. Łojek, J. Myśliński, J. Notkowski, A. Paczkowski, W. Władyka]. Warszawa 1976—1980.
- Homola I., „*Kwiat społeczeństwa...*” (*Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1869—1914*). Kraków 1984.
- Hopfinger M., *Kultura współczesna — audiowizualność*. Warszawa 1985.
- Inteligencja polska XIX i XX wieku*. T. 4—5. Pod redakcją R. Czepulis-Rastenis. Warszawa 1978.
- Zob. też tomy poświęcone innym klasom (drobnomieszczaństwu, burżuazji itp.)
- Jakóbczyk W., *Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w. (Dzieje pracy organicznej)*. T. 3. Poznań 1967.
- , *Towarzystwo Czytelni Ludowych. 1880—1939*. Poznań 1982.
- , *Towarzystwo Naukowej Pomocy w Wielkopolsce. 1841—1939*. Poznań 1985.
- Jedlicki J., *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują. Studia z dziejów idei i wyobraźni XIX wieku*. Warszawa 1988.
- , *Klejnot i bariery społeczne. Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu*. Warszawa 1968.
- Kaczyńska E., *Spółeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu*. Warszawa 1974.
- Kalabiński S., Tych F., *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905—1907 na ziemiach polskich*. Warszawa 1969.
- Kamionkowa J., *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w. Studia*. Warszawa 1970.
- Karwacki W. L., *Kultura i obyczaje robotników*. W zbiorze: *Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów*. Pod redakcją S. Kalabińskiego. T. 1, cz. 3. Warszawa 1974.
- , *Piosenka w środowisku robotniczym. (Z dziejów kultury obyczajów klasy robotniczej)*. Cz. 1—2. „Polska Klasa Robotnicza. Studia historyczne” t. 5—6 (1973—1974).
- , *Teatr dla robotników przed 1914 r. (Przyczynek do dziejów awansu kulturalnego klasy robotniczej)*. Jw., t. 7 (1976).
- , *Wiedza historyczna robotników polskich w latach zaborów. (Przyczynek do badań)*. Jw., t. 9 (1980).

- , *Z zagadnień kultury i oświaty robotniczej w Łodzi w latach 1905—1939*. W zbiorze: *Włókniarze łódzcy. Monografia*. Redaktor naczelny E. Rosset. Łódź 1966.
- , *Zabawy na Bielanach*. Warszawa 1978.
- , *Żywot robotnika w pieśni*. „Polska Klasa Robotnicza. Studia historyczne” t. 8 (1978).
- Kiepuska H., *Inteligencja zawodowa Warszawy 1905—1907*. Warszawa 1967.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*. Warszawa 1964.
- , *Socjologia kultury*. Warszawa 1981.
- , *Społeczne ramy kultury. Monografia socjologiczna*. Warszawa 1972.
- , *Z historii i socjologii kultury*. Warszawa 1969.
- Kolbuszewski J., *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*. Wrocław 1985.
- Kordys J., *Komunikacja audiowizualna i problem neurosemiotyki*. W zbiorze: *Kino: gest — ciało — ruch. Film z perspektywy systemów komunikacji niewerbalnej*. Pod redakcją A. Gwoźdźcia. Wrocław 1990.
- , *Metafora — neurosemiotyka — antropologia*. W zbiorze: *Studia o tropach*. Pod redakcją T. Dobrzyńskiej. Wrocław 1990.
- , *Mędrzec i filozof*. W zbiorze: *Problemy wiedzy o kulturze. Prace dedykowane Stefanowi Żółkiewskiemu*. Pod redakcją A. Brodzkiej, M. Hopfinger, J. Lalewicz. Wrocław 1986.
- Krajewska J., *Czytelnictwo wśród robotników w Królestwie Polskim 1870—1914*. Warszawa 1979.
- Kulczycka-Saloni J., *Życie literackie i umysłowe Warszawy w latach 1861—1890*. Warszawa 1964.
- Kultura — komunikacja — literatura. Studia nad XX wiekiem*. Pod redakcją S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger. Wrocław 1976.
- Kultura, literatura, folklor. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. Pod redakcją M. Graszewicza i J. Kolbuszewskiego. Warszawa 1988.
- Lalewicz J., *Komunikacja językowa i literatura*. Wrocław 1975.
- , *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*. Wrocław 1985.
- Literatura Gdańska i ziemi gdańskiej w latach 1945—1975. Praca zbiorowa*. Pod redakcją A. Bukowskiego. T. [1]—2. Gdańsk 1979—1986.
- Literatura polska 1918—1975*. Pod redakcją A. Brodzkiej i innych. T. 1—2. Warszawa 1975. (Tom 3 w przygotowaniu).
- Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej i artystycznej*. Pod redakcją E. Balcerzana i S. Wysłouch. Warszawa 1985.
- Mlekicka M., *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*. Warszawa 1987.
- Najdus W., *Szkice z historii Galicji*. T. 1—2. Warszawa 1958—1960.
- Nietyksza M., *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865—1914*. Warszawa 1986.
- Nowakowski J., *W kręgu obiegowych ideałów estetycznych. Szkice o literaturze popularnej*. Rzeszów 1980.
- O współczesnej kulturze literackiej*. Pod redakcją S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger. T. 1—2. Wrocław 1973.
- Pietrzak M., *Reglamentacja wolności prasy w Polsce, 1918—1939*. Warszawa 1963.
- Pisarek W., *Rtoryka dziennikarska*. Wyd. 2, poprawione i uzupełnione [właśc.: wyd. 3, wznowione].
- Problem odbioru i odbiorcy*. Pod redakcją T. Bujnickiego i J. Sławińskiego. Warszawa 1977.
- Problemy kultury literackiej polskiego Oświecenia*. Studia. Pod redakcją T. Kostkiewiczowej. Wrocław 1978.

- Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa.* Pod redakcją H. Markiewicz i J. Sławińskiego. Kraków 1976.
- Problemy wiedzy o kulturze. Prace dedykowane Stefanowi Żółkiewskiemu.* Pod redakcją A. Brodzkiej, M. Hopfinger i J. Lalewicz. Wrocław 1986.
- Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce. Praca zbiorowa.* Pod redakcją H. Dziechcińskiej. Warszawa 1985.
- Rudzińska K., *Artysta wobec kultury. Dwa typy autorefleksji literackiej: ekspresjonści „Zdroju” i Witkacy.* Wrocław 1973.
- , *Między awangardą a kulturą masową. Wokół społecznej roli pisarza.* Przedmowa S. Żółkiewskiego. Warszawa 1978.
- Sadowski L., *Polska inteligencja prowincjonalna i jej ideowe dylematy na przełomie XIX i XX wieku (na przykładzie guberni łomżyńskiej, suwalskiej i Białegostoku).* Warszawa 1988.
- Sławiński J., *Dzieło — język — tradycja.* Wrocław 1974.
- Spoleczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich.* Pod redakcją S. Żółkiewskiego, M. Hopfinger i K. Rudzińskiej. Wrocław 1974.
- Stępień T., *Kabaret Juliana Tuwima.* Katowice 1989.
- Stradecki J., *W kręgu Skamandra.* Warszawa 1977.
- Tradycje szlacheckie w kulturze polskiej. Materiały sesji naukowej [...].* Redaktor naukowy Z. Stefanowska. Warszawa 1976.
- Wieczorkiewicz B., *Warszawskie ballady podwórzowe.* Warszawa 1971.
- Wokół tradycji kultury robotniczej w Polsce.* Pod redakcją A. Żarnowskiej. Warszawa 1986.
- Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna. Studia.* Pod redakcją M. Głowińskiego i J. Sławińskiego. Wrocław 1982.
- Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie. Praca zbiorowa.* Pod redakcją S. Tazbira. Warszawa 1961.
- Z dziejów udostępniania książki w okresie zaborów. Studia i materiały.* Pod redakcją K. Małczyńskiej. Wrocław 1985.
- Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku. Praca zbiorowa.* Pod redakcją H. Dziechcińskiej. Wrocław 1980.
- Zimand R., *„Dekadentyzm” warszawski.* Warszawa 1964.
- Ziomek J., *Powinowactwa literatury. Studia i szkice.* Warszawa 1980.
- Żarnowska A., *Klasa robotnicza Królestwa Polskiego 1870—1914.* Warszawa 1974.
- Żarnowski J., *Spoleczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. 1918—1939.* Warszawa 1973.
- , *Spoleczeństwo Polski międzywojennej.* Warszawa 1969.
- , *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918—1939.* Warszawa 1964